

ELITA MODERNĂ A ROMÂNILOR. CÂTEVA PUNCTE DE VEDERE

ION BULEI

Venirea Occidentului la malurile Dunării după 1829 și orientarea noii generații a elitei române către Apus¹ determină și o trecere de la o boierime sedentară la una dinamică, caracteristică vremurilor moderne. Trecerea n-a fost atât de rapidă la bărbați precum pare la prima vedere, pentru că înlocuirea calpacelor, a ișlicelor din portul fanariot cu fracul și jiletca, cu „haine nemțești“, însemna și uniformizarea vestimentației, însemna și o anumită democratizare care în ochii contemporanilor părea să fie egală cu pierderea rangurilor boierești². Și nu toți acceptau schimbarea. Nu fără rezistență. Idealul vechii boierimi era omul acoperit de grăsime. Se și spunea că fiecare strat avea semnificația unui rang. Boierul se deplasa susținut de slujitori și era, vorba lui Pompiliu Eliade, întruparea lenei. „Tot grasul e frumos“ se mai spunea încă în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Mentalitatea burgheză și noul model de aristocrat occidental impun și în spațiul românesc o radicală schimbare. Bărbatul la modă ajunge să fie acela care era un bun călăreț, un bun înotător, care făcea gimnastică, scrimă, trageri la țintă, care avea curaj, erudiție. La mijlocul veacului apare și *dandy*-ul, personaj care pune în evidență nu costumele boieresc de mai înainte, ci pe acela al noii generații, occidentalizate. Și o face la fel de ostentativ: „mănuși galbene, guler englezesc, ciubote de gant, țigara în gură, păr încrêțit“, cum îl descrie Ioan Grigore Ghica. Revoluționarii de la '48, „pantalonarii“ sau „bonjuriștii“, cum li se zicea, erau îmbrăcați în redingote, surtucuri, aveau pălării cu boruri răsfrânte și împodobite cu pene și, firește, purtau cocarda națională. Ion Ghica se îmbracă cu un palton alb, își pune cizme și o pălărie îndesată pe frunte. Își comanda hainele și încălță-

¹ Vezi Pompiliu Eliade, *Influența franceză asupra spiritului public în România. Originile. Studii asupra stării societății românești în epoca domniilor fanariote*, București, Editura Humanitas, 1996; Gheorghe Platon, Alexandru Florin Platon, *Boierimea din Moldova în secolul al XIX-lea. Context european, evoluție socială și politică*, Editura Academiei Române, București, 1995; Cristina Pavel, *Elita românească în scrierile călătorilor străini la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea*, în *Ipostaze ale modernizării în Vechiul Regat*, București, 1998; Dan Berindei, *Societatea românească în vremea lui Carol I (1866-1876)*, București, Editura Militară, 1992; pentru geneza burgheziei, vezi lucrarea lui Alexandru Florin Platon, *Geneza burgheziei în Principatele Române (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea). Preliminariile unei istorii*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ion Cuza“, 1997; pentru elita conservatoare, vezi Ion Bulei, *Conservatori și conservatorism în România*, București, 2000.

² Vezi Adrian-Silvan Ionescu, *Modă și societate urbană în România epocii moderne*, București, 2006, mai cu seamă cap. II și III, *Mode urbane de tranziție în epoci de tranziție și Modernitatea europeană*, p. 71 și urm.

mintea la Paris, cum făceau mulți alții (adesea și la Viena), pentru că industria textilă românească încă nu satisfacea exigențele³. Cei care plecau spre orașele Occidentului erau plini de comisioane și comenzi pentru haine, încălțăminte, bijuterii.

Dincolo de îmbrăcăminte și comportament, noul tip de om politic este educat în Occident. Din cei 155 de miniștri dintre 1866 și 1916, 101 făcuseră studii în afară. Studiile sunt mai ales de drept (în 1900, din 120 de judecători inamovibili, 50 sunt pregătiți în Occident și din 2.800 de avocați, 400 sunt cu studii afară)⁴. La un număr de 3.000 de intelectuali, 1.102 au studii în țară, 717 în Europa de Vest, 771 în Europa Centrală, 41 în Europa de Est, 32 în Europa de Sud-Est⁵. Centrele unde se formează sunt Paris, Aix-en-Provence, Montpellier, Toulouse, Bonn, Berlin, Erlangen, Freiburg, Gissen, Göttingen, Halle, Heidelberg, Jena, Marburg, München, Tübingen, Würzburg, Viena, Graz, Geneva, Zürich, Bologna, Padova, Pavia, Roma... Între 1800 și 1900 circa 10.000 de tineri din Europa de Sud-Est își fac studiile integrale sau parțiale în universitățile din vestul Europei, unii dintre ei, nu puțini, cu doctoratele susținute. Și oamenii politici în principal dintre aceștia se recrutează. Ei sunt cei care conduc mișcările sociale și politice ale popoarelor din zonă, societățile politice, partidele politice sau formează guvernele⁶. Politica e folosită de noii veniți ca o trambulină socială, existând o mare confuzie între interesul public, interesul de partid și interesul privat. Noii politicieni, odrasle ale vechii boierimi sau nou veniți social, sunt de regulă buni oratori, calitate foarte apreciată în epocă. Considerată chiar prima calitate a omului politic. Sunt oratori de forță de expresie, de farmec, imaginație, ritm și gesticulație, precum Take Ionescu, T. Maiorescu, Al. Lahovari, B. Delavrancea... Discursurile arată competență în probleme sociale, financiare, economice, politice, în problemele care agită vremea. Sunt unii oratori concisi, inteligenți, într-un parlament român unde frazeologia romantică, arguția avocățească dominau adesea. Așa e P.P. Carp. Exprimarea lui pare turnată în bronz. Și astăzi discursurile sale îți stârnesc un viu interes și te lași purtat de remarcabila lor putere deductivă, de pasiunea pe care o pune în frază, patetismul, ironia, spiritul improvizator⁷. Evident, spiritul care domină aceste discursuri e unul aristocratic, la modă în epocă. Ca și lordul Salisbury, P.P. Carp, ca și alți oameni politici, nu se socotea responsabil față de oameni, ci responsabil pentru ei. După el omul de stat trebuia să se conducă după un principiu de autoritate, adică să nu se lase purtat de instinctele mulțimii, ci să le impună el legea rațiunii sale. „Eu admit instinctul la o națiune, admit că ea să simtă că există un rău precum fiecare om când e bolnav simte că-l doare, dar eu nu admit ca bolnavul să zică: iată doctoria ce trebuie să mi-o dea

³ Adrian-Silvan Ionescu, pe baza cataografiilor din 1831 și 1838, constată scăderea numărului ișlicarilor, a șalvaragiilor, ceaprazarilor și creșterea numărului croitorilor care confecționau îmbrăcăminte apuseană, iar după 1860 apariția acelor *magasins de nouveautés*, cu mărfuri din Apus. După 1870 apar și bazarurile cu veșminte și accesorii de toate felurile (*Ibidem* p. 465 și urm.).

⁴ Vezi Ion Mamina, Ion Bulei, *Guverne și guvernanți*, București, 1995.

⁵ Elena Siupiur, *Intelectuali, elite, clase politice moderne în Sud-Estul european. Secolul XIX*, București, 2004, p. 91.

⁶ Virgil Cândea, *Rațiunea dominantă*, București, 1979, p. 225 și urm.

⁷ Ion Bulei, *Un aristocrat al politicii românești*, în P.P. Carp, *Discursuri parlamentare*, București, 2000, p. LI.

doctorul...Noi, însă, în loc de a lumina poporul, când venim să primim inspirații de la dânsul, nu facem decât a prostitua inteligența, pe care Dzeu a binevoit să ne-o dea. Și cei care cred că au primit o cultură, aceia au datoria sacră de a veni când poporul a rătăcit sa-i zică: nu merg după tine! Tu simți răul, leacul ți-l dau eu”⁸. În 1909, răspunzând lui C. Stere, el afirma: „Din vremurile Eladei antice, și chiar mai înainte, de la faraonii Egiptului, demagogii fac apel la patimile plebei și predică democrația și partajul averilor. De milenii, mulțimea și prostimea tot muncește, iar elita tot guvernează... Mulțumită acestei orânduiei neclintite s-au ridicat piramidele, ca și templele din Karnak și Lucsor, precum mai târziu au înflorit minunile arhitecturii și ale artei elene... De atunci și până astăzi nu s-a schimbat nimic în fond și nici nu se va schimba în vecii vecilor... Atât numai, că ne costă mai scump aparatul de guvernământ...”⁹.

Credința lui Carp în capacitatea elitei de a făuri ceva durabil este de sorginte aristocrată. Aristocratică este și neîncrederea lui vădită în puterea formelor.

Elita secolului al XIX lea are un slab dialog cu alegătorii, redus la orașe, în colegiile restrânse¹⁰. Reprezentanții ei se aleg de regulă nu pentru calitățile lor, ci grație administrației. Toți se orientează spre o bună relație cu capul statului, cu suveranul. Unii reușesc, precum Brătienii, D. A. Sturdza, E. Costinescu, T. Maiorescu... I.C. Brătianu a fost cel mai bun sfetnic al lui Carol I o lungă perioadă (1876-1888), la fel D.A. Sturdza (1895-1909). La fel I.I.C. Brătianu, care sub domnia lui Ferdinand, între 1914 și 1927, a fost adevăratul conducător politic al României. Cumnatul său, Barbu Știrbei, era apropiatul reginei Maria și al lui Ferdinand, și prin el Brătianu cunoștea toate mișcările suveranilor și le putea influența. Era, în același timp, conducător și al celui mai puternic partid politic al timpului, PNL, el deținea practic toți centrii de putere chiar și atunci când nu era la guvern. Alți oameni politici, precum P.P. Carp, Gh. Gr. Cantacuzino, L. Catargiu, N. Filipescu, Al. Lahovari... au fost mai puțin apropiați de Palat. În general, așa sunt conservatorii, prin obiceiul lor de a spune deschis suveranului părerea lor. „Aiașta se poate Majestate, aiasta nu se poate”, fraza lui Lascăr Catargiu, de atâtea ori folosită de el, caracterizează comportamentul.

Procesul de democratizare politică pe care-l cunosc Europa și lumea întreagă după revoluția francezilor din 1789 diminuează puterea politică a aristocrației. Dar aristocrația continuă să fie încă foarte influentă, cu toate că, de exemplu, în Franța nobilimea deținea 40% din funcțiile politice până în 1830 și acest procent scade la 14% sub monarhia din iulie, iar introducerea votului universal în 1848 nu va face decât să micșoreze și mai mult acest procentaj. În Austria această introducere a votului universal în 1907 face ca în Camera de Jos să nu mai fie decât un duce, un prinț și doi conți. În Germania însă aristocrația rămâne puter-

⁸ Ion Bulei, *Lumea românească la 1900. Oameni, obiceiuri, moravuri*, vol. II, București, 2006, p. 104.

⁹ *Ibidem*, p. 103.

¹⁰ Uneori e chiar nepăsare împinsă până la cruzime. Cum ne este prezentat P.P. Carp de I.Al. Brătescu într-o vizită a lui la Pitești în mai 1895 (Carp era ministrul Lucrărilor Publice în guvernul Lascăr Catargiu); o vizită în timpul căreia nu își scoate pălăria, nu salută pe nimeni, nu dă mâna cu nimeni, nu vorbește cu nimeni (vezi I. Bulei, *Ibidem*, vol. I, p. 258). Nici liderul liberal I.I.C. Brătianu nu era departe de un astfel de portret excesiv. El nu se preocupă deloc de alegători, de masa mare a acestora, lăsând întreținerea acestor legături pe seama lui M. Pherekyde, a lui I.G. Duca sau Alex. Constantinescu.

nică, dominând chiar, în Silezia, Prusia Orientală, în Pomerania, în circumscripții precum cea a Berlinului. În Anglia numărul celor din *gentry* scade în Partidul *tory* la 26% în 1910 (la liberali la 7%). În Camera Înaltă nobilii continuă să fie la ei acasă, cum erau și eclesiasticiii sau militarii în *Herrenhaus*-ul austriac. În Rusia ei dominau în cele două camere ale Dumei. În Consiliul de Stat, numit jumătate de țar, burghezia nu avea decât 18 locuri. În Ungaria, în Camera Magnaților (*Forendihaz*) domina aristocrația mare, care era foarte influentă și în Camera de Jos prin alianța sa cu mica nobilime. Prețul politic al aristocrației scădea și datorită scăderii prețului produselor agrare în toată Europa în secolul al XIX-lea. Dar mai ales în Anglia aristocrații știu să se orienteze economic și să plaseze veniturile lor și în alte ramuri ale economiei (vezi marchizul de Bute, care investește în portul Cardiff). Și în Germania se întâmplă același fenomen. În Rusia, unde ea număra în jur de 8% din populație (în Franța nu era decât 1,5%), se încearcă adaptări asemănătoare. În Italia, înalta aristocrație din diferitele state până la unire își păstrează poziția sa socială și după realizarea statului național. Chiar și familiile rămase fidele Papei, precum Borghese sau Barberini, continuă să fie la aceleași înălțimi sociale. Iar nobilimea mică săracă din fostul regat al celor două Sicilii e o prezență la fel de vizibilă și inutilă. Chiar și în Franța, poziția nobilimii ruinate de revoluție se reface în bună măsură. În total, după regiuni, e rar ca pierderile să depășească 20% din ceea ce nobilimea deținea înainte de revoluție¹¹. Doar că aici nobilimea mică de provincie nu va mai avea niciodată poziția socială de dinainte. Cu deosebire aristocrația își menține pozițiile în armată și în corpul diplomatic. În Anglia cariera armelor rămâne a celor din *gentry*, chiar dacă se admite din ce în ce mai mult intrarea în această carieră și a celor proveniți din burghezie și trecuți pe la colegiile din Woolwich și Sandhurst. Dar armata modernă presupune înainte de toate specializare și, de aceea, în rândul comandamentului în preajma primului război mondial aristocrația nu mai reprezenta decât 25% din ofițeri. În Prusia, procentajul ei era superior și Înalțul Comandament era în general rezervat acesteia, în cadrul corpului prefectoral însă nici aici nu mai ocupa decât o treime (53% la proclamarea imperiului). În 1911, 78% din funcționarii înalți ai Prusiei sunt ieșiți din rândul aristocrației (9% din burghezia de profesii liberale, 13% din financiari). Aristocrația continuă să fie foarte vizibilă tot secolul al XIX-lea, între altele și pentru că monarhiile nu încetează de a înnobila reprezentanți ai burgheziei care se ilustrau prin talent sau avere. Cum a făcut Napoleon I, care a creat o nobilime a imperiului (circa 3.000 de familii, 68% militari), acceptată treptat de restul aristocrației. Innobilarea e frecventă mai ales între bancherii evrei: Bleichröder în Prusia, Rothschild în Franța, numeroși alții, mai multe mii, în Imperiul Austro-Ungar. Regina Victoria a conferit titlul de *pair* mai multor militari, înalți funcționari de la *Civil Service*, personalități culturale și unor bancheri ca Arthur Guinness sau Nathan Rothschild. Se întâlnesc în secolul al XIX-lea numeroase căsătorii ale aristocraților cu membri ai burgheziei (fiul mareșalului Ney se căsătorește cu fiica bancherului Laffitte, fiica lui Fritz Krupp, Bertha, cu Gustav von Bohlen und Halbach, Winaretta

¹¹ Nicolas Bourguinat, Benoit Pellistrandi, *Le 19e siècle en Europe*, A. Colin, 2003, p. 115.

Singer, o bogată americană, devine ducesă de Polignac, Consuelo Vanderbilt, fiica magnatului drumului de fier, se căsătorește cu ducele de Marlborough (vezi tipul aristocratului în căutarea unei perechi bogate în romanul lui Henry James, *Aripile Colombei*). Există un spirit de corp întreținut mult și de religie, chiar dacă vocația religioasă nu mai atrage ca mai înainte reprezentanții aristocrației. Sentimentul de a fi „altfel“, afișat uneori cu o morgă mult prea spectaculară, e ținta unor publicații satirice, ca în Germania *Simplicissimus* sau *Kladderadatsch*: uniformă înțepenită, mustață, monoclu, gust pentru duel... Spiritul de corp se întreține prin instituții culturale, ca Opera la Paris, în timpul Restaurației, dar și în timpul celei de a III-a Republici (vezi nemulțumirea balerinelor, descrisă de Paul Morand în 1900, care vrând să-și ia amanți principii sau duci dădeau mereu peste aceiași domni cu barba albă care nu voiau să lipsească o seară de la Operă). Aristocrații sunt sufletul recepțiilor, balurilor, saloanelor, marilor partide de vânătoare, evenimentelor culturale... Saloanele descrise de Proust, ale ducelui de Montesquieu sau Boni de Castellane... sunt o realitate.

La noi, din cei 18 prim-miniștri dintre 1866 și 1914, 17 sunt din familii boierești și doar unul, Titu Maiorescu, nu e boier. Dar e din nobili ardeleni, din familia lui Petru Maior. Mai mult, dintre ei, doar Brătienii și P.P. Carp aparțineau boierimii mijlocii, ceilalți erau din marea boierime. Din cei 24 de președinți de Cameră (15 munteni, 7 moldoveni și un armean, Vasile Missir), boieri erau toți, cu excepția lui Anastasie Fătu, fiu de preot. E adevărat că unii erau de boierie recentă, Gh. Costa-Foru, Mihail Pherekyde, D. Gianni, Grigore Triandafil și Vasile Missir, dar tot boieri erau. Președinți ai Senatului au fost 19, dar dintre ei doar mitropolitul Nifon era de proveniență orășenească. În rest erau reprezentanți ai boierimii de diferite straturi. Doi dintre oamenii politici au deținut toate trei funcțiile în stat, de prim-ministru, președinte de Cameră și de Senat. Și aceștia erau Gh. Gr. Cantacuzino și Dimitrie Ghica, adică doi reprezentanți ai unor familii boierești. Din 47 de fruntași politici, șefi de guvern, președinți de Cameră și Senat, 23 sunt din aristocrația cea mai înaltă.

Aristocrați nu erau doar în Partidul Conservator. Dimpotrivă, în rândurile liberalilor sunt dublu decât la conservatori. Fie în rândurile liberalilor munteni, fie ale celor din Moldova. I. Emanoil Florescu, Gh. Manu, I.N. Lahovary, Gh. Gr. Cantacuzino, C. Grădișteanu sau C. Olănescu, toți munteni, sunt conservatori. După cum D.A. Sturdza, C. Negri, D. Lecca, M. Costachi Epureanu, toți moldoveni, sunt liberali. La fel ca în Occident, și la noi aristocrații au o viață împărțită între oraș și moșie sau localități de odihnă. Gh. Gr. Cantacuzino are nu numai o superbă casă pe Calea Victoriei la București, dar și castel la Florești – Prahova și palat la Zamora, P.P. Carp are la Țibănești, Lascăr Catargiu la Golăsești, D. Lecca la Radomirești, I. Ghica la Ghergani, N. Krețulescu la Leordeni, Gh. Manu la Budești, Gh. Rosetti Roznovanu la Roznov¹². Nu-i mai puțin adevărat că mulți dintre boieri locuiau puțin la moșii, preferând să le arendeze și să meargă în Apus o bună parte din an (79% din moșii erau arendate, probabil cea mai

¹² M.S. Rădulescu, *Elita liberală 1866-1914*, București, 1998, p. 204.

mare proporție din Europa¹³). Aristocrații sunt cei care aduc primii Occidentul la noi. Desele căsătorii moldo-muntene îi omogenizează¹⁴. Ei sunt începătorii modernizării. Nou veniții, din comerț, industrii, profesii liberale inițial îi vor imita. Iar această clasă dirigentă, elita, va fi un model pentru societatea românească întreagă.

Toți au legături în lumea politică europeană (se remarcă în acest sens Take Ionescu, P.P. Carp, D. A. Sturdza...) și, prin ei, lumea românească este în secolul al XIX-lea foarte „în Europa“. Unii dintre noii politicieni sunt intelectuali, profesori, medici, juriști, istorici, și intră în elita politică prin meritele lor, ceea ce dă o calitate în plus acestei elite. Ea, elita, nu e numeroasă (C. Bacalbașa dădea pentru Vechiul Regat cifra aproximativă de 50 de personalități în jurul cărora se învârtia lumea politică prin ceea ce avea ea mai interesant). Se observă o tendință de amestec între diferitele straturi ale elitei boierești și burgheze, liberale și conservatoare (Al. I. Cuza e căsătorit cu Elena Rosetti, fiica marelui boier Iordache Rosetti, I.I.C. Brătianu cu principesa Moruzzi și apoi cu Eliza Știrbei, altă principesă, Al. Marghiloman cu Eliza Știrbei...). Regulile moralei nu funcționau ca atare, cu rigoarea din alte părți (regina Maria, M. Ghermani, I.I.C. Brătianu...). Politica modernă e pentru toți o sursă de stres. Mulți mor de timpuriu și de boli vasculare: Al. Lahovari, L. Catargiu, M. Ghermani, Gh. Gr. Cantacuzino...

Elita Vechiului Regat se află într-o foarte strânsă legătură cu elitele românilor din Transilvania, Banat, Bucovina sau Basarabia, legături întreținute prin numeroase vizite reciproce, schimburi culturale intense, susținerea materială a celor aflați în afara granițelor Regatului¹⁵.

Elita românilor din secolul al XIX-lea (secolul cel lung, în spațiul românesc, din 1821 până la 1914) e la nivelul vremurilor de schimbare pe care le-a trăit acest spațiu, la nivelul provocărilor la care au fost supuși românii. Ea a făcut față acelei perioade istorice. A fost depășită doar în câmpul social, în care n-a reușit să găsească o rezolvare unor chestiuni precum a fost chestiunea rurală, din care cauză s-a confruntat cu... 1907.

¹³ I. Bulei, *Atunci când veacul se năștea*, București, 1990, p. 101.

¹⁴ Vezi Mihai-Sorin Rădulescu, *op. cit.*, Octav-George Lacca, *Familiile boierești române*, ed. Alex. Condeescu, f.a.

¹⁵ Vezi Ion Bulei, *op. cit.*, p. 214 și urm.